

Inter arma caritas. L'Ufficio Informazioni Vaticano per i prigionieri di guerra istituito da Pio XII (1939-19947). (*Djelotvorna ljubav između oružja. Vatikanski obavijesni ured za ratne zarobljenike koji je osnovao Pio XII. (1939-1947).*) U dva sveska: I. *Inventario* (Popis gradiva). II. *Documenti* (Isprave). Priredile Francesca di Giovanni i Giuseppina Roselli. Niz: *Collectanea Archivi Vaticani*, 52. Izd. Archivio segreto vaticano. Città del Vaticano 2004, XXXV+1-596 i 597-1478 str.

Dvosveščanu knjigu "Inter arma caritas" (*Djelotvorna ljubav između oružja*) objavio je Tajni vatikanski arhiv u svome knjižnom nizu "Collectanea Archivi Vaticani" (Radovi Vatikanskog arhiva). Prvi svezak knjige je zapravo popis arhivskoga gradiva koje je nastalo djelatnošću Vatikanskoga obavijesnoga ureda za ratne zarobljenike (1939-1947), koji je osnovao papa Pio XII., a drugi svezak donosi izabrane isprave iz toga arhivskoga gradiva. Kako samo sređivanje arhivskoga gradiva, tako i priređivanje ovih svezaka učinile su dvije marljive arhivistice Vatikanskoga arhiva, Francesca di Giovanni i Giuseppina Roselli. Njihova imena,

međutim, nisu istaknuta na naslovnici, ni na koricama, već unutar same knjige. Popratno pismo prigodom objavljivanja ovih svezaka napisao je vatikanski državni tajnik, kardinal Angelo Sodano (str. V.-VIII.), a predgovor (*Presentazione*) napisao je ravnatelj Vatikanskoga arhiva, Sergio Pagano (str. IX.-XXXIV.).

Kardinal Sodano ističe kako se ovdje radi, sa stajališta opće, državne ili globalne politike, o beznačajnim ispravama. "Isprave ove vatikanske skupine kažu možda malo s povjesničke točke gledišta, budući da već mnogo znamo o nesretnom nastanku posljednjega svjetskoga sukoba, o njegovom tragičnom tijeku i o njegovom završetku. Ono što ove isprave predstavljaju na neposredan način jest bolna i duboka ljudskost onih koji su ih ispicali", piše kardinal Sodano. U tim se ispravama susreće svakodnevnost posljednjega svjetskoga rata. Vatikanski obavijesni ured za ratne zarobljenike primao je dnevno preko 1000 zahtjeva koje su pojedinci i obitelji slali u traženju svojih izgubljenih i zarobljenih. Bogatstvo ove arhivske cjeline nije moglo ostati sakriveno od javnosti. Stoga je priređen ovaj njezin popis, a papa Ivan Pavao II. je dopustio otvaranje te cjeline javnosti, samim činom objavljivanja ovih knjiga.

Ravnatelj arhiva Sergio Pagano iznosi na početku svoga uvodnoga teksta kako se ova arhivska cjelina sastoji od 2.349 jedinica, razvrstanih u 556 svežnjeva, 108 registara i 1685 kutija, te od oko četiri milijuna listića koji su smješteni u metalne ormariće s ladicama. Dalje se u svom tekstu pozabavio posebnom činjenicom II. svjetskoga rata, koju je nazvao "nasilno skupljajući svijet" ili "koncentracijski svijet" (*mondo concentratorio*). Pozivajući se na bogatu literaturu o toj činjenici, piše kako su se prvi sabirni logori (sakupljačka polja) dogodili u kolonijama i to za vrijeme kolonijalnih ratova. Prvi je ustanovio španjolski vojskovođa pruskoga porijekla, Valerijan Weyler y Nicolau, kao upravitelj otoka Kube. U Havanu je stigao 10. veljače 1896, godinu dana nakon izbijanja pobune protiv španjolske vlasti, pa je, među ostalim, odredio da svi seljaci, koji ne žele biti smatrani pobunjenicima, imadu u roku od osam dana ući u utvrđene sabirne logore. Drugi slučaj dogodio se na Filipinima. Pošto su američki državljani oteli Španjolcima vlast na Filipinima, Emilio Aguinaldo pokrenuo je pobunu protiv njih. Godine 1900. pobunjenici su poraženi, ali su i započeli gerilski rat. Tada su Amerikanci na otoku Mindanao osnovali nekoliko sabirnih logora da bi u njima zaštitili narod koji nije pristajao uz pobunu. No, nijedan od prethodna dva slučaja nije činjenici njihovog osnivanja nametnuo tako loš glas, kao što su to uči-

nili Englezi u Južnoafričkoj Republici. Nakon što su pobunjeni seljaci Južnoafričke Republike sredinom 1900. bili poraženi i prešli na gerilski način ratovanja, engleske su čete krenule sa strategijom spaljene zemlje. Uništili su brojna seljačka imanja, zatvorili mnogo žena i djece koji su ostali bez krova u sabirne logore, na brzinu napravljene od šatora i koliba. Po tom engleskom žalosnom postupku, ovakvi su logori ušli u povijest s lošim glasom.

Dok je u prethodnom vremenu postupak prema zatvorenicima i zarobljenicima bio određen na temelju uobičajenih kršćanskih vrijednosti, viteških pravila, preporuka rimskih papa, pravničkih savjeta i mišljenja istaknutih umnika, u drugoj polovici 19. stoljeća započelo se sustavno baviti tim pitanjem. Na prijelazu 19. u 20. stoljeće ozakonjena su pravila ponašanja prema zarobljenicima. Nakon ustanovljenja Crvenoga križa u Ženevi 1863. godine, na sastanku koji je sazvao ruski car Aleksandar II. 1874. u Bruxellesu prihvaćena je "Međunarodna izjava koja se tiče zakona i običaja ratovanja", a koja, među ostalim, govori i o ratnim zarobljenicima. Mirovni sastanak u Haagu 1899. preuzeo je misao prethodne izjave i uobličio ju je u zakonski tekst o ratnim zarobljenicima (29. srpnja 1899). Ove su odredbe upotunjene i poboljšane na drugom mirovnom sastanku u Haagu 1907. godine. Po tim međunarodnim odredbama postupalo se sa zarobljeni-

cima za vrijeme I. svjetskoga rata. Teška iskustva ovoga rata potaknula su Crveni križ da se pitanjem ratnih zarobljenika još više pozabavi na međunarodnom planu. Konačno je uspio da je 27. srpnja 1929. u Ženevi potpisan međunarodni Sporazum o postupanju s ratnim zarobljenicima. Ovaj sporazum imao je biti temelj za postupanje s ratnim zarobljenicima u II. svjetskom ratu.

Za vrijeme II. svjetskoga rata otvoreni su sabirni logori za vojnike u gotovo svim zemljama koje su bile uključene u rat. Ravnatelj Pagano opširnije piše o nekim prisilnim logorima u Italiji i o onima u Njemačkoj u kojoj je "mreža polja" bila najizraženija. Od bogate literature navodi samo onu na engleskom i francuskom jeziku. Ukoliko je fašistička Italija zauzela područje Hrvatske, odnosno Jugoslavije, Pagano piše o prisilnim sabirnim logorima i u Hrvatskoj. Navodi onaj na otoku Rabu, u kojemu je zbog najgorih zdravstvenih uvjeta, zbog nedostatka hrane i međunarodne skrbi, izgubilo živote oko 1500 prognanika, osobito Slovenaca. Između 20. svibnja i 10. srpnja 1943. u jednom dijelu toga logora Talijani su zatvorili 2700 jugoslavenskih Židova, koji su već ranije bili zatvoreni na drugim mjestima po Dalmaciji i u logoru u Kraljevici. Na riječkom području, talijanski su sabirni logori bili ustanovljeni u Bakru, Kraljevici i u samoj Rijeci. U lipnju 1942. na otoku Molatu, upravitelj Dalmacije opremio je logor u kojem

je držao 3500 osoba. U tom je logoru u roku od godinu dana izgubilo živote više stotina zatočenika. Manji su logori bili ustanovljeni u Vodicama, Osljaku, Zlarinu, Divuljama i Ugljanu (str. XXIV.).

Opširni uvod (*Introduzione*) u sam popis gradiva (*Inventario*) napisale su Francesca di Giovanni i Giuseppina Roselli (str. 1-37), koje su i sredile cjelokupno gradivo. Podrobno su opisale osnutak i način rada Vatikanskog obavijesnog ureda za ratne zarobljenike. Ovdje ćemo istaknuti samo najznačajnije činjenice, osobe i nadnevke.

U rujnu 1939. godine, s početkom napada na Poljsku od strane njemačke vojske sa zapada i sovjetske vojske s istoka, počele su stizati u Vatikansko državno tajništvo molbe za pronalaženje obitelji koje su pobjegle iz Poljske pred stranim vojskama. Imajući na umu djelotvornost prethodnih papa, Benedikta XV. i Pija XI. u pružanju pomoći za vrijeme I. svjetskoga rata, papa Pijo XII. odlučio je kod svoga Državnoga tajništva, pod vodstvom zamjenika mons. Ivana Krstitelja Montinija (budući papa Pavao VI.), osnovati Obavijesni ured za ratne zarobljenike (*Ufficio informazioni per i prigionieri di guerra*), s ciljem što bržeg i djelotvornijeg pronalaženja izgubljenih osoba, vojnika i građana u opustošenim krajevima. Sjedište Ureda u početku je bilo unutar samoga Državnoga tajništva, odsjek Redoviti poslovi, u dvorištu Sv. Da-

maza. Pod stvarnim vodstvom mons. Aleksandra Evreinoffa (*8.III.1877. - †20.VIII.1959), porijeklom Rusa i uz pomoć Emilija Rossija (†12.IV.1964), tajnika tog Ureda, u početku su u Uredu radila dvojica zaposlenika. Broj molbi za pronalaženje izgubljenih nije u tom prvom razdoblju prelazio 60 na dan. Glavni sugovornici s Uredom bili su papinski predstavnici u pojedinim zemljama, koji su u svojim predstavništvima uredili sličan ured. S napredovanjem njemačke vojske u proljeće 1940. godine prema Nizozemskoj, Belgiji i Francuskoj, te ulaskom Italije u rat 10. lipnja 1940, rad u Uredu je jako povećan. Broj molbi porastao je na više stotina na dan, pa je sada u njemu radilo 16 osoba. Ured je uspostavio suradnju s Radio Vatikanom, koji je u svojim emisijama prenosio molbe za pronalaženje izgubljenih osoba. Rad Ureda znatno se povećao krajem 1940. i početkom 1941. godine kada se ratni sukob proširio na grčko-albansko područje. Dnevno je stizalo više od 2000 molbi za pronalaženje osoba. Broj zaposlenika povećao se na stotinu. Sada se sjedište Ureda premjestilo u palaču Sv. Karla. Ured je organizirao svoj rad po raznim odsjecima: odsjek razvrstavanja (*sezione smistamento*), odsjek dopisivanja (*sezione corrispondenza*), arhivski odsjek (*sezione archivio*), a kasnije su ustanovljeni i drugi odsjeci, kao što su odsjek listića (*sezione schedario*), odgovora (*sezione risposte*), povratnih i nedovršnih potra-

ga (*sezione rinvio o incompleti*), odašiljanja (*sezione spedizione o corriere in partenza*), zatim odsjek zatvorenika engleskoga govornog područja (*sezione prigionieri di lingua inglese*), pomorski i zrakoplovni odsjek (*sezione marina ed aviazione*), odsjek zatvorenika njemačkoga i slavenskoga (tj. ruskoga) jezika (*sezione prigionieri di lingua tedesca e slava*), te radijski odsjek (*sezione radio*). Ured je u drugoj polovici 1942. započeo izdavati svoj vlastiti mjesečnik "Ecclesia". Tijekom 1943. godine Ured je zaprimao dnevno više desetina tisuća molbi, koje je rješavalo oko 600 zaposlenika. Molbe su stizale poštom, ali i osobnim ispunjavanjem predviđenih obrazaca u samom Uredu.

Obavijesni ured za ratne zarobljenike radio je od 1939. do 1947. godine. Svaka tražena osoba dobila je vlastiti broj u urudžbenom zapisniku. U prvim mjesecima njegova rada koristili su se brojevi urudžbenoga zapisnika samoga Državnoga tajništva (br. 7001-8000, 15001-16000, 17001-20000, 21001-28000, 29001-30000). Nakon toga, počevši od 5. listopada 1940. Ured je koristio vlastiti brojčani niz, koji je prepoznatljiv po dvije početne ništice (001), i koji je na prijelazu 1943. na 1944. godinu došao do broja 001004000. Tada se počelo, očito radi praktičnosti, s novim brojčanim nizom, počevši od 00000001 koji je u trenutku zatvaranja Ureda stigao do broja 00500557. Svo gradivo nastalo njegovim djelovanjem podijeljeno je u devet sku-

pina, oblikovanih prema pojedinim odsjecima unutar samoga Ureda: Arhivski odsjek popisa (*Sezione archivio liste*), Radijski odsjek (*Sezione radio*), Brzobjavni odsjek (*Sezione telegrammi*), Odsjek zatvorenika engleskoga jezika (*Sezione prigionieri di lingua inglese*), Pomorski i zrakoplovni odsjek (*Sezione marina ed aviazione*), Odsjek zatvorenika njemačkoga i slavenskog jezika (*Sezione prigionieri di lingua tedesca e slava*), Odsjek povratnika (*Sezione rimpatri*), Tajnički odsjek (*Sezione segreteria*) i Arhivski odsjek (*Sezione archivio*). Pod slavenskim jezikom misli se ovdje ponajprije na ruski jezik.

Nakon opširnoga uvoda, u prvoj knjizi slijedi popis gradiva odnosno opširni arhivistički opis pojedinih arhivističkih jedinica, kojih ima sveukupno 2349. Pojedini odsjeci zapremaju sljedeći broj arhivističkih jedinica: Arhivski odsjek popisa od broja 1 do 119, Radijski odsjek od 120 do 378, Brzobjavni odsjek od 379 do 441, Odsjek zatvorenika engleskoga jezika od 442 do 462, Pomorski i zrakoplovni odsjek samo broj 463, Odsjek zatvorenika njemačkoga i slavenskog (tj. ruskog) jezika od 464 do 476, Odsjek povratnika od 477 do 516, Tajnički odsjek od 517 do 664 i Arhivski odsjek od 665 do broja 2349.

Zanimljivo je primijetiti da se na početku ove arhivske cjeline (fonda) nalaze spisi, a uredske knjige, tj. kazala i urudžbeni zapisnici, smješteni

su nakon toga. Takav je redoslijed uvjetovan vjerojatno time što su kazala smještena u Tajničkom odsjeku (od oko broja 550 do 664), koji je pretposljednji u nizu navedenih devet skupina, a urudžbeni zapisnici su smješteni u posljednjoj skupini, u Arhivskom odsjeku i jedini su koji čine tu skupinu.

Prema arhivističkom opisu pojedinih arhivskih jedinica može se zaključiti da arhivistice koje su uređivale ovu arhivsku cjelinu nisu trebale obaviti neki posebni posao oko sređivanja, nego samo opisati pojedine već zatečene predmete i jedinice. Spisi unutar pojedinih arhivskih jedinica označeni su svojim izvornim oznakama i svaki je pojedinačno opisan. Dakle, sve arhivske jedinice do oko broja 550 opisane su na podrobni način (analitički), a uz kazala i urudžbene zapisnike dodani su samo brojevi i godine.

Drugi svezak ovog značajnoga arhivističkoga pomagala čini izbor objavljenih isprava iz same arhivske cjeline vatikanskoga Obavijesnog ureda za ratne zarobljenike. Upravo taj drugi svezak daje ovom dvosveščanom djelu dodatno obilježje, tj. da se ne radi samo o arhivističkom pomagalu, već i o povjesničkom djelu objavljenih izvora. Već spomenute priređivačice Francesca di Giovanni i Giuseppina Roselli ističu u prethodnoj napomeni (*Avvertenza*, str. 599), kako su vlastitim istraživanjem izab-

rale neke isprave koje su razvrstale u 21 poglavlje, prema zamišljenom tijeku događanja. Isprave su prepisale vjerno, ostavljajući i uobičajene kratice, a svoje su zahvate stavile unutar uglatih zagrada. U svakom od navedenog 21 poglavlja isprave su objavljene vremenskim slijedom i označene brojkama, s time da u svakom poglavlju brojčani niz započinje uvijek iznova s brojem 1. Mnoge su isprave označene brojkom i dodatnim slovom. Zbog svega toga nije lako vidjeti koliko je zapravo isprava objavljeno.

Radi se o sljedećim poglavljima: Početak sukoba (*L'inizio del conflitto*), s 24 objavljene isprave; Progonjeni zbog političkih, vjerskih i rasnih motiva (*Perseguitati per motivi politici, religiosi e razziali*) - 90 isprava; Traženje građanskih osoba (*Ricerche di civili*) - 32 isprave; Traženje stranaca (*Ricerche di stranieri*) - 67 isprava; Borci u talijanskoj istočnoj Africi (*Combattenti in AOI*) - 17 isprava; Grčko-albanska i balkanska bojišnica (*Fronte Greco-Albanese e Balcanico*) - 14 isprava; Ruska vojna (*La campagna di Russia*) - 12 isprava; Borbe u Cirenaiki (*Le battaglie in Cirenaica*) - 23 isprave; Tuniška bojišnica (*Fronte Tunisino*) - 18 isprava; Mornarica i zrakoplovstvo (*La marina e l'aeronautica*) - 37 isprava; Engleski zarobljenici (*Prigionieri degli Inglesi*) - 8 isprava; Izvješća papinskih predstavnika (*Rapporti dei rappresentanti pontifici*) - 56 isprave;

Iskrčavanje na Siciliju (*Lo sbarco in Sicilia*) - 12 isprava; Nakon 8. rujna 1943. (*Dopo l'8 settembre 1943*) - 50 isprava; Njemački zarobljenici (*Prigionieri dei Tedeschi*) - 11 isprava; Vapaji iz zarobljeništva (*Voci dalla prigionia*) - 17 isprava; Ratne priče (*Racconti di guerra*) - 35 isprava; Povratnici (*Rimpatri*) - 32 isprave; Papina djelotvorna ljubav (*La carità del Papa*) - 69 isprava; Zaboravljeni u Rusiji (*I dimenticati in Russia*) - 12 isprava; Završetak rata (*A guerra finita*) - 35 isprava. Dakle, u ova 21 poglavlja objavljena je sveukupno 671 isprava. Pretežito su na talijanskom jeziku, ali zastupljeni su i drugi europski jezici.

Na kraju drugoga sveska nalaze se dva kazala (*Indici*). Prvo je opširno Kazalo imena (*Indice dei nomi*, str. 1291-1472). U njemu su navedene sve osobe (uspravnim slovima) i sva mjesta (kosim slovima) koja se pojavljuju u oba sveska. Navedene su također, premda to nije naznačeno na početku, i pojedine ustanove kao što su Crveni križ (*Croce rossa*), misije, misionari i slično. Nalaze se u kazalu i hrvatske osobe i mjesta, kao što su: Croazia, Dalmazia, Dubrovnik, Mijo Pušić, Osijek, Osljak, Alojzije Stepinac, Zagreb i druga. Ovako velikoj knjizi, kazalo osoba i mjesta zaista je neophodno. Preko njega moguće je doći do svih spisa koji su u podrobnom popisu arhivskoga gradiva opisani. Konačno, na kraju drugoga sveska nalazi se i pregled sadržaja

(*Indice generale*, str. 1473-1474), a dodan je i popis svih knjiga objavljenih u knjižnom nizu "Collectanea Archivi Vaticani" (str. 1475-1477).

Dobro je da se jedan primjerak ove dvosveščane knjige nalazi u knjižnici Hrvatskoga državnoga arhiva (signatura: 930.25(456.31) Collectanea AV 52/I-II), jer će tako i hrvatski čitatelji moći lakše upoznati sadržaj rada vatikanskoga Obavijesnoga ureda za ratne zarobljenike, te se osobno zanimati za bogati sadržaj toga Ureda. U njegovom se gradivu nalazi i dio hrvatske povijesti.

Stjepan Razum zc

Zapisnici Poglavarstva slobodnog i kraljevskog grada Varaždina, 1685. - 1714., (*Protocollo Magistratus liberae et regiae civitatis Varasdini*), priredili Josip Barbarić i Josip Kolanović, svezak IX, Varaždin 2003, 464 str.

Državni arhiv u Varaždinu započeo je 1990. godine sustavno objavljivati Zapisnike Poglavarstva slobodnog i kraljevskog grada Varaždina. Tim se poduhvatom nadovezao na već objavljene "Poviestne spomenike Slobodnog i kraljevskog grada Varaždina", izašle u dva sveska 1941. i 1944. godine. Drugi svezak, kojeg su

za tisak priredili Zlatko Tanodi i Adolf Wissert, sadrži Gradske zapisnike nastale u razdoblju 1454-1464. te 1467-1469. godine. U razdoblju od 1990. do 2003. godine Državni arhiv u Varaždinu objavio je ukupno devet svezaka čime je obuhvatio veliko razdoblje od 1587. (prvi svezak) do 1714. godine (deveti svezak).

O važnosti gradskih knjiga ili protokola kao prvorazrednog povijesnoga izvora ne treba previše govoriti. U njih su bili bilježeni raznovrsni pravni i ini predmeti koji oslikavaju svakodnevni život, ne samo Grada Varaždina, već i njegove okolice. Pravni predmeti u ovoj knjizi Protokola su: nagodbe (*transactiones*), zakupi dobara i zalozi (*oppignorationes*), ovrhe (*executionales*), namire (*quietantiae*), razni ugovori (*fassiones*), protesti i zabrane (*protestationes et contradictiones*) i sl.

Knjiga je koncipirana na sljedeći, za ovu ediciju ustaljeni način. Prije teksta Protokola nalaze se predgovor prof. Damira Hrelje, ravnatelja Državnog arhiva u Varaždinu, uvod te popis znakova i kratica. Uvod je dosta opsežan i donosi važniju tematiku obrađenu u ovom svesku. Tako uvod sadrži popise dužnosnika i gradske uprave te članove plemićkih obitelji koji se u Protokolu spominju. Ostatak uvoda čine popisi raznih pravnih poslova, čiji najveći dio zauzimaju razni kupoprodajni ugovori. Također se priređivači osvrću na